

Slavonske teme u mađarskoj historiografiji

Szabolcs Varga

(*Pečuški crkvenopovijesni institut, Pečuh, Mađarska*)

JE LI 1526. GODINE POSTOJALA UTVRDA U OSIJEKU?

UDK 623.1(497.5 Osijek)"1526"

Razmatrajući velik broj relevantnih domaćih, zapadnih i osmanskoturskih izvora, autor u radu pretresa pitanje postojanja utvrde u Osijeku na izmaku srednjega vijeka. Zaključuje da je takva utvrda (kaštel) zaista postojala, ali da je u vrijeme Mohačke bitke bila u takvu stanju da nije mogla odigrati važniju obrambenu ulogu. (Ur.)

Ključne riječi: Osijek, utvrda, Drava, srednji vijek, Osmansko Carstvo, Mohačka bitka.

Pitanje postavljeno u naslovu samo po sebi nije naročito intrigantno i naizgled više priliči kakvu zavičajnom časopisu. No, detaljniju raspravu svakako zaslužuje činjenica da je tijekom turske vladavine u Ugarskoj vrh osmanlijske vojske smatrao da mu je Osijek u strateškom pogledu od ključnoga značenja. Takva istaknuta uloga u prvom je redu proizašla iz zemljopisnoga položaja grada, jer je, naime, opasna Drava sa svojim brzim tokom ovdje toliko sužena da se preko nje može prijeći i s većom vojskom. S tom su nakonom osmanlijski osvajači 1529. podigli stalni most pokraj Osijeka te su poduzeli sve kako bi ga obranili od neprijatelja. Ojačana utvrda služila je i kao čvrst bedem od mogućih upada, a istodobno su iz nje Turci uspješno osvajali okolna područja te su bili u stanju osigurati čuvanje mosta sve do slavnoga zimskog pohoda bana Nikole Zrinjskog. Grad se zbog snažne vojne nazočnosti počeo razvijati te je u 16. i 17. stoljeću postao jednim od regionalnih trgovačkih i kulturnih središta.¹

¹ U gradu su djelovala četiri mekteba i četiri medrese. Među potonjima su po jednu osnovali Kasim paša i Mustafa paša, koji su bili dobro poznati i u Pečuhu. V. Ágoston Gábor, "Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban", *Keletkutató*, proljeće 1987, 51-54.

U ovoj raspravi tražim odgovor na pitanje koliko je bilo strateško značenje ovoga naselja u godinama što su prethodile Mohačkom boju. Odgovor na to pitanje bilo bi važno pronaći i zato što se stručna literatura koja se bavi problematikom vojnoga pohoda sultana Sulejmana iz 1526. godine uvijek iznova vraća na konstataciju da su ugarske vojne postrojbe još na desnoj obali Drave, kod Osijeka, trebale spriječiti prijelaz osmanlijske vojske. Premda je Géza Perjés pokazao da ta teza iz različitih vojnostrategijskih razloga nije utemeljena,² ipak se i u jednom nedavno objavljenom uratku može pročitati da bi “1526. bilo dovoljno da su Mađari držali riječne prijelaze pod nadzorom te čuvali tvrđavu Osijeku koliko god dugo je to moguće”.³ Međutim, da bi ugarska vojska mogla spriječiti prijelaz preko rijeke, bilo je potrebno da i na južnoj strani Drave ima mostobran. Gore navedene studije polaze od toga da je ugarska vojska istim zasigurno raspolagala. I sam Perjés u kartografskom privitku svojih radova daje zemljovide na kojima Osijek označava kao tvrđavu, premda to u tekstu ni jednom riječju ne spominje.⁴ To mišljenje nije ukorijenjeno samo u mađarskoj, nego i u hrvatskoj historiografiji, te se redovito pojavljuje u stručnoj literaturi kad se govori o povijesti Osijeka.⁵

Nakon pregleda dostupnih mi i relevantnih povelja i diploma koje su povezane s Osijekom, ustanovio sam da se u samo nekoliko njih spominje da je u tom mjestu prije 1526. godine postojala bilo kakva utvrda (*castrum*) ili pak tvrđica ili kaštel (*castellum*).⁶ Pál Engel u bazi podataka koja se može naći na CD-u,⁷ kao i Tibor Koppány,⁸ pozivaju se na samo jedan podatak što je zabilježen u zbirci Dezsőa Csánkija, a po kojemu se Osijek 1472. godine u jednoj povelji spominje kao *castellum*.⁹ Hrvatska povijesna literatura isto se tako

² Géza Perjés, *Mohács*. Budapest, 1979. 293-315, naročito 298-318.

³ János B. Szabó, *A mohácsi csata*. Budapest, 2006. 113.

⁴ Perjés, *Mohács*, 346, 6. nacrt. Géza Perjés, “A mohácsi csata. (1526. augusztus 29.)”, in: *Mohács. Tanulmányok*. Ur. Lajos Rúzsás i Ferenc Szakály. Budapest, 1986. 199.

⁵ Ive Mažuran, “Turski Osijek (1526-1687)”. *Osječki Zbornik*. VII. 1960. 53-147. Isti, *Srednjovjekovni Osijek - od rimske Murse do turskog Osijeka*. Osijek, 1962. Isti, “Osijek i osječka nahija 1579. godine”. *Gunjačin zbornik* 1980. 209-228. Isti, *Srednjovjekovni i turski Osijek*. Osijek, 1994. Stjepan Sršan, *Povijest Osijeka*. Osijek, 1996. Ive Mažuran, *Grad i tvrđava Osijek*. Osijek, 2000.

⁶ U prvom redu sam isprave tražio na službenoj web stranici Mađarskog državnog arhiva u bazi podataka koja je dostupna javnosti (www.mol.gov.hu). Uz to v. Josip Bösendorfer, “Parba radi osječke carine među opatijom u Cikadoru i porodicom Korogji”. *Starine* 34. 1915. 366-378. Mažuran, *Srednjovjekovni Osijek*, 87-157. Isti, “Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine”. *Starine JAZU* 58. 1980. 125-164.

⁷ Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*. CD.

⁸ Tibor Koppány, *A középkori Magyarország kastélyai*. (Művészettörténeti Füzetek 26.) Budapest, 1999. 143.

⁹ Mađarski državni arhiv (u nastavku: MOL), DL 23079. 23. lipnja 1472. Stolni Biograd (Székesfehérvár). Povelju priopćava: Mažuran, *Srednjovjekovni Osijek*, 142-143. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Sv. II. Budapest, 1894. 375.

poziva samo na jedan izvor, zasnivajući svoje tvrdnje na radu Josipa Bösendorfera, koji je pak podatak u vezi s Osijekom također preuzeo od Dezsőa Csánkija.¹⁰ Time se krug zatvara jer, naime, stručna literatura, osim povelje iz 1472., nije prezentirala ni jedan drugi izvor koji bi potkrijepio tvrdnju o postojanju osječke tvrđave. No, istodobno, jedna druga povelja iz 1454. služi kao protudokaz za tezu da u Osijeku tada sigurno nije postojao kaštel. Naime, mjesto se tada spominje samo kao *oppidum*, dok se kod drugih nabrojanih naselja navodi imaju li *castrum* ili *castellum*.¹¹

U svakom je slučaju neprijeporna vjerodostojnost povelje iz 1472. te na temelju iste možemo pretpostaviti postojanje jednog kaštela, ali je pitanje kakva je karaktera ta građevina bila, je li, naime, bila u stanju 1526. godine preuzeti ikakvu obrambenu funkciju. Zbog nedostatka izvora na prvo je pitanje gotovo nemoguće odgovoriti. Arheološkim istraživanjima do sada se nije uspjelo rasvijetliti ni položaj kaštela ni njegov izgled. O tome imamo informacije iz znatno kasnijega razdoblja, ali iz ne baš sasvim pouzdanih izvora, na što ću se kasnije još vratiti.

No, raspoložemo i s drugim izvorom s kraja 15. stoljeća koji spominje da je pri zauzimanju osječkoga *castellum*-a bilo potrebno koristiti topove. Naime, u građanskom ratu koji je izbio nakon smrti kralja Matije potkraj ljeta 1490., ovdasjnu utvrdu koja se nalazila u posjedu obitelji Geréb od Vingárta ustanici su topovima srušili, a zatim su je zapalili. Tim činom su Ivan Kis-horváth, Lovro Bánffy Gorjanski, Franjo i Ivan Berislavić Grabarski te David od Dombóa nanijeli obitelji Geréb štetu u iznosu od 6000 forinti.¹²

Poslije toga pustošenja osječki kaštel ponovno nestaje iz našega vidokru- ga, a izvori spominju samo trgovište. Tako je primjerice kralj 1518. godine naredio Vesprenskoj županiji, kao i ostalim stanovnicima države, neka bezod- vlačno pošalju svoje vojnike u *oppidum* Osijek.¹³ Ludovik II. je 8. srpnja 1521. naredio Pečuškom kaptolu da odmah okupi svoje postrojbe i neka one zajedno s kontingentom Baranjske županije krenu prema Osijeku pod vodstvom bosan- skog biskupa Mihaela Keserúa.¹⁴ Ali ti podatci uopće ne znače da je ovdje postojala bilo kakva utvrda, zato što, primjerice, ni u Tolni, redovitom zbornom

¹⁰ Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske prošlosti*. Osijek, 1910.

¹¹ MOL DL 24541. 26. lipnja 1454. Budim: "Item castrum Korogh cum pertinentiis, opida Ezek cum pertinentiis, et Chapa similiter cum pertinentiis, Zombathel cum pertinentiis, Zwldak cum pertinentiis, Werefem cum pertinentiis, Nempthy, castellum Iwankaszenthgyergh cum pertinentiis, castrum Harsan cum pertinentiis, castellum Baranyawar cum pertinentiis" (priopćava: Mažuran, *Srednjovjekovni Osijek*, 131-132.)

¹² *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára. 1254-1526*. Uredio i uvodnu studiju napisao Tamás Kőfalvi. Szeged, 2006. 844. regesta.

¹³ MOL DL 93789. Regesta od 14. kolovoza 1518. nalazi se na web-stranici www.mol.gov.hu. Ja sam istu koristio.

¹⁴ "... ad possessionem Ezek", 9. srpnja 1521. Budim. Ispravu priopćio: Ive Mažuran, *Srednjovjekovni*, 149.

mjestu ugarske vojske, također nije bilo tvrđave. Glavni razlozi za njezin izbor vjerojatno su bili laka pristupačnost Tolne i bogate tržnice.

Dokaz da Osijek nije imao važnu stratešku ulogu u planovima ugarske vojske jest i činjenica da se prilikom razgovora s nadvojvodom Ferdinandom, na sastanku održanom u Bečkom Novom Mjestu, taj grad nije spominjao u planovima vojnoga pohoda za oslobađanje Beograda.¹⁵ Kao *oppidum* se grad spominje i 1524. godine kada je Ludovik II. dopustio spomenutom bosanskom biskupu i rizničaru Mihaelu Zerechenu da ovdje godinu dana drže kovnicu novca.¹⁶ Kao daljnje argumente navodimo opis zemlje koji je dao Nikola Olah, a u kojemu nije spomenuo tvrđavu u Osijeku, dok je prethodno posebno nabrojio sve njemu poznate utvrde.¹⁷ S rečenim je u skladu i prisjećanje srijemskog biskupa Stjepana Brodarića na Mohačku bitku, na početku kojega se detaljno opisuje poprište vojnog sudara. Brodarić je držao bitnim navesti “da se iznad ovoga mjesta, tamo gdje se Drava ulijeva u Dunav, na suprotnoj obali smjestio Osijek, te se na istom mjestu nalaze ostatci jednog velikog grada iz vremena kada je Panonija još bila u rukama Rimljana. (...) Pokraj Osijeka Drava se zbija u usko korito i zbog toga je to mjesto pogodno za gradnju mosta. Naši su to i iskoristili te su, nakon pada Beograda, ovdje podigli most kako bi se vojska preko njega mogla prebaciti na drugu stranu. Poslije Osijeka slijedi Erdut, tvrđava titelskoga prepošta...”¹⁸ Radi cjelovitosti ovdje možemo spomenuti i zapis iz sjećanja Jurja Srijemca na propast Ugarske u kojem je on glede događaja iz 1526. godine zabilježio da je u Srijemu izgubljeno 16 tvrđava, ali o Osijeku ne piše ni jednu jedinu riječ.¹⁹

Zbivanja u 1526. godini također pokazuju kako ugarski vojni stožer nije smatrao Osijek za strateški važnu točku. Budući da bi detaljna analiza vojnih pokreta premašila okvire ove rasprave, na ovom mjestu izdvajam samo nekoliko bitnih činjenica u vezi s istim. Poslije pada Petrovaradina Pavao Tomori nije se povukao prema Osijeku, nego prema Baču.²⁰ Kralj je 24. srpnja iz svojega tabora u Érdu hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom banu Franji Batthyányju poslao zapovijed da s vojskom krene na područje oko Valpova i

¹⁵ Perjés, *Mohács*, 309. *Krysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból*. Za tisak pripremio István Zombori. Budapest, 2004. 37.

¹⁶ MOL DL 26316. 27. listopada 1524. Budim. Regesta se može pronaći na stranici www.mol.gov.hu. Ja sam istu koristio.

¹⁷ O Osijeku priopćava samo to da je “...osnovan također na obali rijeke (t. j. Drave)”. Miklós Oláh: *Hungária*. Budapest, 2000. 29.

¹⁸ *Mohács emlékezete*. Uredio: Tamás Katona. Budapest, 1976. 15.

¹⁹ *Mohács emlékezete*, 44.

²⁰ Perjés, *Mohács*, 347.

²¹ Iványi Béla, *A körmendi levéltár memorabiliái*. (Körmend Füzetek 2.) Körmend, 1942. 58.

neka tamo čeka daljnje upute.²¹ Nakon proboja granice na Savi, doista je jedino Petrovaradin bio sposoban zadržati daljnje napredovanje osmanlijske vojske. Iznad njega duž obale Dunava nije postojala druga utvrda koja bi imala izgleda pružiti uspješan oružani otpor, dok su utvrde uz Dravu smještene iznad Erduta izgubile svoje značenje, jer je sultan i bez njihova zauzimanja mogao ostvariti zacrtani strateški plan, to jest osvojiti Budim. Nije slučajno Tomori zabilježio početkom srpnja u Petrovaradinu: “Teško će moći Vaše Sveto Veličanstvo postaviti logor i na području pokraj Drave, ako ovdje, ispod tvrđave (tj. Petrovaradina), ne uspijemo zaustaviti ratnu flotu.”²² Antonio Burgio iznio je mišljenje koje se podudara s takvim gledištem, a prema kojem je “gubitak cijeloga područja između Drave i Save najbolji ishod s kojim ovaj rat možemo završiti. Ja taj teritorij smatram izgubljenim od trenutka kada su neprijateljske snage prešle preko Save”.²³

Navedeni podatci doduše potvrđuju da u vrijeme vojnoga pohoda 1526. Osijek nije igrao središnju ulogu, ali ih se ne može smatrati neposrednim dokazima za tvrdnju kako u naselju nije bilo utvrde. Tijekom vijećanja ugarskog vojnog stožera Osijek je bio više puta spomenut. U nastavku dajemo pregled tih podataka.

Vrijedi svakako započeti s prikazom kršćanskih izvora, a u okviru istih s izvješćima poklisara Burgija, jer se u njima najčešće spominje osječka utvrda. O tom papinskom nunciju prethodno treba napomenuti da nije bio vičan vojnim poslovima te se oslanjao na budimska informacijska vrela, pa su zbog toga njegove obavijesti uglavnom iz druge ruke.²⁴ Međutim, on se katkad doima iznenađujuće dobro informiranim, pa je stoga u svakom slučaju potrebno izvršiti ozbiljno kritičko preispitivanje izvora svih činjenica koje je nuncij zapisao. On je 10. lipnja 1526. godine zabilježio da “ako bi Turcima palo na pamet ponovno sagraditi utvrdu u Slankamenu ili onu u Osijeku, onda bismo možda ove godine još mogli u državnim okvirima sačuvati ovdašnju stranu Drave”.²⁵ Ta izjava potvrđuje pretpostavku da je nekadašnji osječki *castellum* tijekom vojnog pohoda ležao u ruševinama, jer nije obnovljen nakon što je bio uništen 1490. godine ili je pak bio srušen u nekom kasnijem vremenskom razdoblju.²⁶

Burgio je 5. kolovoza napisao prvo pismo s doista neobičnim sadržajem, u kojem izvješćuje da kralj kani zaustaviti neprijatelja kod Drave, jer se odatle može kretati prema Slavoniji i natrag, budući da ima povjerenja još samo u tamošnje pristaše, u zagrebačkog biskupa Šimuna Erdódyja i bana Franju

²² *Mohács emlékezete*, 91.

²³ *Mohács*. Uredio: János B. Szabó. Budapest, 2006. 65.

²⁴ Perjés, *Mohács*, 287.

²⁵ *Mohács*, 70.

²⁶ Osmanlijski vojni stožer smatrao je važnim Slankamen u Srijemu te je u ljeto 1526. dao pojačati njegove zidine.

²⁷ *Mohács emlékezete*, 141.

Batthyányja.²⁷ To priopćenje međutim ne podupire ništa drugo, pa se stoga čini da je nuncij na papiru zabilježio jednu od lažnih alarmantnih glasina koje su se raširile s odlaskom kraljevske vojske. Znakovito je kako čak ni ovdje nije spomenuo osječku utvrdu, za razliku od izvješća od 13. kolovoza u kojem piše o tome kako Turci iznad Osijeka izviđaju dubinu Drave. Tu prvi puta spominje da “Osijek ima i tvrđavu s druge strane Drave, ali je ona tako slaba da ne može izdržati opsadu dulje od dva dana”.²⁸ U kraljevu su okruženju pripremali različite planove radi sprječavanja prijelaza preko rijeke. “Njegovo Veličanstvo je u Osijek poslalo iz Tolne Ambroza Sárkányu da obrani tvrđavu i onemogući Turke u podizanju mosta na Dravi. [...] Njegovo Veličanstvo je uputilo dolje i palatina Stjepana Báthorija s još nekoliko gospode, s njihovim banderijima i županijskom vojskom, dok će kaločki nadbiskup, koji se sada nalazi u Baču, prijeći preko Dunava te će se, također pridružiti Sárkányu i Báthoriju. Poslana je zapovijed i slavonskim županijama neka se i njihovi naoružani vojnici okupe ispod Osijeka.”²⁹ U pismu od 15. kolovoza Burgio potvrđuje da je kralj poslao u Osijek navedenu plemenitu gospodu,³⁰ no 19. kolovoza već izvješćuje o tome da je Osijek pao te da ugarska vojska nije niti krenula prema Osijeku.³¹ Iz tih je pisama u prvom redu razvidno kako u Budim stižu sve proturječnije vijesti te kako je Burgio, kojemu nisu bile poznate lokalne prilike, susretljivo prosljeđivao sve informacije bez njihove prosudbe pa tako one u puno slučajeva kasne nekoliko dana ili su netočne. Možda bi njegovo spominjanje osječke tvrđave i moglo biti istinito, ali se u svakom slučaju treba zamisliti nad činjenicom da su mu sve ostale informacije netočne. Naime, sultan je 13. kolovoza već zauzeo Osijek pa se ugarski vojni stožer nije bavio planiranjem njegove obrane, a kao što smo gore već vidjeli, slavonskom plemstvu nije za zbornu mjesto bio određen Osijek, nego okolina Valpova.

Osijek je osim Burgija u svojim zabilješkama više puta spomenuo i Stjepan Brodarić, koji izvješćuje o tome kako je kralj, kada je čuo da su turske postrojbe prešle preko Save, “smatrao da će one odmah nakon prelaska preko rijeke poći do obale Drave te će požuriti do gore spomenutoga grada Osijeka kako bi ga zauzele. Odlučio je, dakle, da će to mjesto zadržati kao utvrdu. Tu je zadaću povjerio grofu palatinu, koji je tada boravio nedaleko od Drave, na dvorcu svojega brata”.³² U skladu s navedenim, i Brodariću je bilo poznato da je kralj Ludovik poslao Stjepana Báthorija u obranu Osijeka, doduše već u srpnju, a ne poslije pada Iloka. Po njemu je palatin poduzeo sve potrebne korake, ali nije imao ničiju podršku pa zbog toga nije niti pošao

²⁸ *Mohács emlékezete*, 142.

²⁹ *Isto*.

³⁰ *Mohács emlékezete*, 144.

³¹ *Ibid*.

³² *Mohács emlékezete*, 15-16.

prema Osijeku. Osim toga slučaja biskup je spomenuo Osijek i u jednom pismu upućenom kraljici Mariji, a koje nosi nadnevak 6. kolovoza: "Neprijatelj pak napada, brodovlje mu je već nadomak Erdutu, blizu mjesta gdje se Drava ulijeva u Dunav, pa ako Osijek dosad još nije zauzeo, to će ubrzo učiniti. Osijek je naselje kamo ste poslali palatina, ali je odatle već izbjeglo svekoliko pučanstvo."³³

Sumirajući gore navedeno: izuzimajući Burgiovo pismo od 13. kolovoza, čija je vjerodostojnost dvojbeno, nije nam poznat niti jedan drugi konkretan podatak koji bi neprijeporno govorio o postojanju osječke tvrđave. Zbog toga je korisno staviti pod povećalo i osmanlijske izvore.

Među konciznim dnevničkim zabilješkama vođenima tijekom vojnog pohoda sultana Sülejmana 1526. godine čitamo da je istovremeno s kapitulacijom Iloka 8. kolovoza pobjeglo pučanstvo iz tvrđava u Erdutu i Osijeku, pa su njihove ključeve donijeli ljudi Jahja-paša-oglu Bali-bega.³⁴ Sultan je 14. kolovoza stigao u Osijek, za četiri dana je napravljen pontonski most te je, "nakon što je prebačena cijela vojska, grad Osik zapaljen, njegove crkve, kuće i vrtovi su opustošeni, a pontonski je most rastavljen".³⁵ Mustafa Dželalzade je gotovo doslovno, od riječi do riječi, ponovio ove dnevničke zabilješke dodajući i informaciju da je most sagrađen pokraj predgrađa tvrđave zvane Ösek.³⁶ I u djelu Lufti-paše pod naslovom *Povijest dinastije Osman* može se pročitati isto to, dok taj autor tvrdnju nadopunjuje samo utoliko što o Osijeku kaže da "pored njega teče voda duboke rijeke Drave, preko koje se bez mosta ne može prijeći".³⁷ Kemal-pašazade, međutim, uopće nije napisao ništa ni o tvrđavi u Osijeku, a ni o opsadi iste.³⁸ Očevidac Ferdi/Bostan također u vezi s Osijekom nije spomenuo postojanje tvrđave. "Na petoj postaji je grad po imenu Ösek, koji leži na obali rijeke Drave i u kojemu je središte zastava što označavaju pobjedu. Ovdje je podigao most, a zatim je radi jačanja osjećaja pobjede ili smrti dao zapaliti most."³⁹

Dakle, i nadalje ne raspolazemo neprijepornim dokazom o postojanju ili nepostojanju tvrđave u Osijeku, ali se mogu točno identificirati izvori koji su u historiografiji promicali predodžbu prema kojoj je u vrijeme vojnog pohoda postojala ta utvrda na obali Drave. Osim Burgiova prijepornoga pisma te nekoliko Brodarićevih tvrdnji, i dnevnik sultana Sulejmana donosi zabilješke slična sadržaja.

³³ *Mohács emlékezete*, 32-33.

³⁴ *Mohács emlékezete*, 164.

³⁵ *Mohács emlékezete*, 165.

³⁶ *Mohács emlékezete*, 226.

³⁷ József Thúry, *Török történetírók II.* Budapest, 1896. 12.

³⁸ József Thúry, *Török történetírók I.* Budapest, 1893. 230.

³⁹ *Mohács emlékezete*, 213-214.

Isto su tako tu sliku potvrđivali i Nikola Istvánffy, koji je stvarao potkraj 16. stoljeća, te slavni turski putopisac Evlija Čelebija. Povjesničaru koji je pripadao razdoblju humanizma bilo je poznato da je kralj Ludovik poslao Ambroza Sárkányu k palatinu s naredbom da novačenjem vojnika organizira postrojbe s kojima će spriječiti prijelaz preko rijeke. Kralj je mislio da je to moguće postići zauzimanjem Osijeka te dodatnim jačanjem postojećih snaga priključivanjem za obranu sposobnih postrojbi. „On sam čeka tek da se pomoćne postrojbe njegove vojske skupe u što većem broju te će, nakon što se okupe u njegovu logoru, odmah krenuti tamo, kako bi pružio potrebnu pomoć.”⁴⁰ Palatin je bio spreman izvršiti naredbu o sprječavanju podizanja mosta na Dravi, ali se županije “nevjerojatnom tromošću nisu obazirale na tu naredbu”, pa je stoga Báthori poveo svoje postrojbe u Budim. Ta se činjenica podudara s tvrdnjama koje je iznio Brodarić, a koje je možda Istvánffy preuzeo upravo od njega, ponegdje dodatno oslikavajući zbivanja.

Motiv Báthorijeva slanja u Osijek pojavljuje se kod Istvánffya još jednom. Poslije pada Iloka, u kraljevskom logoru u Tolni odlučili su da se palatin povuče na jug pa da, “nakon zauzimanja Osijeka te njegova pojačavanja vojnom stražom i topovima, nastoji spriječiti neprijatelja da prijeđe preko rijeke, a ako to može bitno ne uspije ostvariti zbog prevelike i prejake neprijateljske vojske, onda neka je ipak zadrži dotle dok u kraljevski tabor ne pristignu one vojne postrojbe koje se očekuju iz različitih krajeva”. Palatin je krenuo na bojno polje, ali ga plemstvo nije slijedilo, govoreći kako trebaju pratiti samo kralja, pa se on stoga okrenuo od Mohača te se vratio natrag.⁴¹ O tome saznajemo i iz Burgiove prepiske, ali nam je poznato i to da ni Stjepan Báthori, a ni bilo tko drugi nikada nije stigao do Osijeka. Vjerojatno se nije ozbiljnije pomišljalo na obranu Osijeka, budući da su se poduzimali tek vrlo slabašni pokušaji i inicijative. Tomu je moglo biti više razloga, ali je vjerojatno veliku težinu pri razmatranju problema imala činjenica da se na desnoj obali Drave nije raspolagalo takvom utvrdom koja bi bila podobna da se na nju osloni mostobran.

U vezi s bitkom kod Mohača i Evlija Čelebija spominje osječku tvrđavu. “Grad Osijek. Njegov je graditelj bio kralj Matijaš. Godine 932. četvrtog redžeb-ül-ferda, u ponedjeljak, kada je sultan Sulejman pošao u mohački boj, kasnije smaknuti Ibrahim-paša je kao veliki vezir vodio prethodnicu te je sa svojom vojskom nastojao što žurnije ići naprijed. Još te iste godine osvojio je Srijem, tvrđave u Petrovaradinu i Iloku, te uz njih i 40 većih ili manjih tvrđava, a nakon toga je započeo opsadu osječke tvrđave. Nevjernici koji su se nalazili u tvrđavi pod vodstvom bana Bočkaija nisu se znali oduprijeti žestokoj borbi i snažnim naletima, pa su predali tvrđavu. Neprijatelj je potom nenaoružan, poražen i goloruk napustio tvrđavu i razišao se na razne strane. Neki od ovdašnjih stanovnika zamolili su milost od serdara, pa su zahvaljujući tomu mogli ostati kao raja. Na vladarovu zapovijed se poslije toga kod

⁴⁰ *Mohács emlékezete*, 59.

⁴¹ *Mohács emlékezete*, 62.

osječke tvrđave okupilo čitavo more vojnika te su za tri dana tvrđavu do temelja spravili sa zemljom.”⁴² Na temelju dosad iznesenoga ne treba čuditi ako ne prihvatimo doslovno sve što je ovdje zapisano.

Našem pažljivom putopiscu bile su poznate i činjenice oko radova na obnavljanju tvrđave. Vraćajući se kući, sultan Sülejman ponovo se našao u blizini Osijeka, gdje su mu odličnici iz pograničnih područja rekli da je ova tvrđava jako važna pa je se treba popraviti i ponovo sagraditi. Sultan je obećao udovoljiti tomu te je „Pečevili Kasim-paši povjereno da izvrši popravke i obnavljanje tvrđave. Godine 932. počeli su posao od temelja te je iste te 932. godine osječka tvrđava sasvim obnovljena. Za okružnoga zapovjednika imenovan je Pečevili Kasim-paša koji je dobio i zadaću obnavljanja tvrđave. On je dao obnoviti sve kuće te je sa svojim serdarima uredio njihovo čuvanje tako što je unutar zidina postavio tri tisuće odabranih stražara”.⁴³ No, ni ta informacija ne odgovara sasvim stvarnosti, jer je, naime, sultan na povratku prešao preko Dunava kod Petrovaradina pa nije ni dodirnuo Osijek.

Ali Evlija Čelebija ima pravo kada iznosi da je osmanlijski vojni stožer doista naredio da se tvrđava popravi. Pogriješio je samo u nekoliko godina, jer se to dogodilo 1529. godine, što, dakako, nije ostalo u pamćenju turske historiografije pa se stoga stopilo sa znatno slavlijim vojnim pohodom koji se dogodio tri godine ranije.

Nije nam poznato je li poslije vojnog pohoda iz 1526. godine u osječkoj tvrđavi bila stacionirana stalna osmanlijska posada, odnosno je li tu postojao turski garnizon. Vjerojatno je grad bio napušten, jer izvori koji se odnose na protunapad ugarske vojske do kojega je došlo iste te godine spominju samo naselja Vukovo i Borovo koja je oslobodio racki (srpski) despot Stjepan Berislavić (Beriszló).⁴⁴ Budući da su te tvrđave ležale istočno od Osijeka, vjerojatno je da je taj grad opet na kraće vrijeme dospio pod ugarsku vlast, ali na temelju podataka iz dosad poznatih vrela nema naznaka da su ga Ugri pokušali izgraditi ili obnoviti.⁴⁵ Najvjerojatnije je razlog tomu bio u činjenici što su ga i dalje smatrali neobranjivim.

Po svemu sudeći su neuspješni vojni pohod iz 1529. te promjena osmanlijske strategije koja se nakon toga dogodila utjecali na izgradnju tvrđave u Osijeku. Vjerojatno je sultan Sulejman koncem godine procijenio da će nje-

---

⁴² *Evliya Cselebi török világotató magyarországi utazásai 1660-1664*. Preveo: Imre Karácson. Predgovor i tumač riječi napisao te bilješke preradio: Pál Fodor. Budapest, 1985. 210.

⁴³ *Evliya Cselebi*, 211-212.

⁴⁴ Kralj Ferdinand je 19. travnja 1527. obećao despotu 500 konjanika te da će mu ostaviti tvrđave Borovo i Vukovo koje je vratio pod svoju vlast. *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. A Birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai I. kötet. A Birodalmi Udvari Tanács és a Birodalmi Udvari Kancellária levéltára, 1-2. rész.* (= *Levéltári Leltárak* 76.) Sastavio: János Buzási. Budapest, 1979. 74.

govom savezniku Ivanu Zapolji biti potrebna stalna pomoć, za što je dobro mogla poslužiti tvrđava na obali Drave iz koje se podjednako uspješno može kontrolirati Slavoniju i Zadunavlje. Ferdi/Bostan je o tome zabilježio: “Njegovo Veličanstvo pravedni sudac svijeta proveo je zimu u navedenom sjedištu te se bavio poslovima koji su spadali u krug njegovih vladarskih obveza. Ovdje je izdao svoju neponovljivu naredbu da se tvrđava Ősek dovede u dobro stanje te neka se osvoji cijeli srijemski otok. Uslijed ove najviše naredbe u tvrđavu Ősek je pristigla vojska sastavljena od 3000 konjanika i pješaka opremljenih topovima, puškama, te drugim potrebnim oružjem i svekolikim rekvizitima, pa je ona tako ojačana na odgovarajući način.”⁴⁶

Vjerodostojni i popularni Dželalzade već na samom početku prikaza vojnoga pohoda, govoreći o Osijeku, spominje tvrđavu, ali to dakako može biti samo uobičajeni jezični ukras. “Sretno su prešli pored tvrđave Ősek te su stupili na područje Ugarske.”⁴⁷ Promjenu paradigme u osmanlijskoj politici signalizira činjenica da su tada, od svih ugarskih gradova u Slavoniji, upravo ovdje imenovali prvog kadiju te su mu označili područje do kojega se prostirala njegova sudska nadležnost (kadiluk).⁴⁸ Snažnije utvrđivanje Osijeka bilo je nužno već i stoga što se nalazio na granici. Korod, koji se nalazio južno od njega, tada je još bio u kršćanskim rukama, pa je stoga Osijeku bila posvećena povećana pažnja. Postavljanje straže i vojske ubrzo su doveli do učinka u okolini, tako što je ponovno oživjela slavonska baza Ivana Zapolje. Glavni vojni zapovjednik Hans Katzianer je 4. rujna 1529. godine izvijestio kako izbjegava sukob s biskupom Šimunom Erdődyjem te ostalim Zapoljinim pristašama, jer oni očekuju pomoć iz Osijeka.⁴⁹ To ujedno znači i da je sultan Sulejman već prilikom kretanja prema Beču odlučio pojačati Osijek. Na ovu činjenicu upućuje i jedno pismo iz travnja 1529. godine u kojem Bernard Henyey piše u vezi s Osijekom da su Turci spremni početi graditi most te da su

⁴⁵ Nasuprot tomu Mažuran je sklon mišljenju da su Turci odmah nakon 1526. počeli popravljati zidove, jer je vatra samo djelomično progutala kaštel. Zidove kaštela koji su podigli Korodski, kao i grada i crkve, iskoristili su za gradnju džamije. Mažuran, *Grad i tvrđava*, 25. Međutim, od Géze Dávida znamo da je Kasim-begova džamija bila sagrađena od drva, pa stoga s dosta rezerve uzimamo navedene tvrdnje. Géza Dávid, “Kászim pasa eszéki mecsetje, iskolája és fűrdője”. *Keletkutató*, 2002-2006. 184-189.

⁴⁶ Thury, *Török történetirók II*, 85.

⁴⁷ *Ibid.* 178.

⁴⁸ Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. Djela, knjiga XIV. Odjeljenje historisko-filoloških nauka, knjiga 10. Sarajevo, 1959. 221.

⁴⁹ Ive Mažuran, “Turske provale i osvajanja u Slavoniji od kraja 14. do sredine 16. stoljeća”. U: *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Zbornik radova*. Urednici Zbornika Dušan Čalić i Đuro Berber. Osijek, 1991. 24.

⁵⁰ „locum pro ponte esse paratum, castellum ligneum in oppido Ezeek erigere volunt.” ... „cui castello preficietur Mehmetbeg”. Emilij Laszowski, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*. I. (Monumenta Spectantia Historia Slavorum Meridionalium) 35, JAZU, Zagreb 1914. 159.

odlučili sagraditi i jednu drvenu tvrđavu, čiji zapovjednik će biti Mehmet.⁵⁰ Najsigurniji nadnevak kada je grad dospio pod tursku vlast je jedan od dana neposredno prije 22. srpnja, jer je rečenog dana kaločki prepošt Mihael javio Ferdinandu da je Osijek pao u ruke osvajača.⁵¹

Gradnja utvrde mogla se odužiti do sljedećega proljeća.⁵² Franjo Batthyány je 4. ožujka 1530. javio kralju Ferdinandu – a to se podudara s Ferdijevim tvrdnjama – da je sultan nakon povratka u Beograd odlučio izgraditi i opremiti Osijek. Prema banovim informatorima Zapoljini su se pristaše dogovorili među sobom kako će Slavoniju predati Turcima, koji su oko grada podigli zidine te su odlučili sagraditi tvrđavu zato da bi odavde mogli nadzirati i Budim i Slavoniju.⁵³ Utvrda tada još nije ondje stajala jer je nekoliko dana kasnije kralj Ferdinand spominjao da je još grade te kako mu je jasno da će, ne uspije li se razoriti ta tvrđava, neprijatelj odatle kontrolirati cijelu okolinu.⁵⁴ Gradnja je dovršena negdje potkraj svibnja, barem je Pavao Bakić tada podnio takvo izvješće kralju. U istomu je naveo da su Turci protjerali sve kršćane iz grada te su se sami u njega uselili, a također su tamo doveli i naselili druge Turke pa su zatim počeli graditi snažnu kulu, zidine i drugu vojnu opremu, a taj posao nastavljaju iz dana u dan. Osim toga, žele za sebe zauzeti svaku tvrđavu te iste zadržati u posjedu putem svojih podanika i odanih im ljudi.⁵⁵ Bakić je ove vijesti vjerojatno dobio od svoga familijara Istvána Thardassyja, kapetana u

⁵¹ „audientes etiam Ezek ad rippam Drawe istis diebus venisse in manus Thurcarum.” *Egyháztörténelmi emlékek a magyar hitújítás korából I. 1520–1529*. Uredili Vince Bunyitay –Rajmund Rapaics –János Karácsonyi. Budapest, 1902. 481-482.

⁵² Olga Zirojević je tim terminom datirala prvi konkretan spomen tvrđave u Osijeku. Osim pisanih vrela koristila je i pripovijetku Ibrahima Pečevija. Olga Zirojević, “Turska utvrđena mesta na području današnje Vojvodine, Slavonije i Baranje”. *Zbornik za istoriju Matice srpske* 14. 1976, 128.

⁵³ „quod Cesar Thurcarum omnia ingenia, tormenta et artellaria bellica in nandor Alba reliquisset, uluerius hoc quoque intelligo, quod Zapolitanus regnum Sclavonie cesari Thurcarum in concordia inter eos facta ascripsisset, dummodo illum in regno Hungarie protegeret, civitatem quoque Ezek muro circumvallare et castrum illic erigere intendunt et exinde Budam protegere, castrum autem huisusmodi in Ezek in presenti quadragesima edificare incipiunt...” Laszowski, *Mon. Habs.* I. 268.

⁵⁴ „Exstructionem castrum in Ezeck quam Turcus facere debebit, nos quoque ut primum licuerit inter alia que ad regni defensionem parabimus, intercipere aut demoliri conabimur, cum ex illo non parva inquietudo e periculum in foribus regie nostre semper formidanda sint, ex eoque loco Turcus libere semper excurrere multisque et repentinis cladibus vicina queque regni loca et eorundem subditos afficere possit.” 16. ožujka 1530. Prag. Ferdinand Franji Batthyányju. *Ibid.* 294.

⁵⁵ „quod Thurci oppidum Ezeck expulsis primum christianis omnibus eandem pro se usurpantes, Thurcis condescendere et populare fecerunt, turri insuper una forti ac muro et aliis generibus bellicis fortiter extruunt in dies. Insuper omnia castra subiecta pro se occupare nituntur et appropriare cum suis subiectis et adiacenciis.” 20. svibnja 1530. Požun. Pismo Pavla Bakića Ferdinandu. Aleksa Ivić, *Spomenici Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj u Slavoniji tokom XVI i XVII stoljeća*. Knjige Matice srpske br. 36. i 37. Novi Sad, 1910. 42-44.

Máréváru (županija Tolna), koji je tih dana izvješćivao svoga gospodara o tome kako Mehmed-beg u Osijeku gradi jednu kulu te da Turci dopremaju u Osijek topove i namirnice. Međutim, ondje ih ima samo 5000.⁵⁶

Građevinski su radovi vjerojatno bili dovršeni u ljeto 1530. godine, jer ih vrela kasnije više ne spominju. S time je na području Ugarskog Kraljevstva okončana izvedba najranije osmanlijske fortifikacije te je započela njihova stalna vojna prisutnost u regiji. Značenje osječke tvrđave dokazuje i činjenica da je, od njezine izgradnje pa sve do 1543. i proširenja turske vlasti u tom području, to bila jedna od glavnih baza odakle su osmanlijski odredi odlazili u svoje pljačkaške pohode.

Nije nam poznato koliki je dio novoizgrađene utvrde bio srednjovjekovnoga porijekla. Nedvojbeno je da je krajem srednjega vijeka u Osijeku stajao jedan kaštel, koji, međutim, vrlo vjerojatno nije doživio vojni pohod iz 1526. godine, ili ako se to ipak dogodilo, onda on nije imao nikakvu vojnu vrijednost. Ostao je zabilježen u sjećanju te je njegovo rušenje povezano sa spaljivanjem grada koje se dogodilo iste godine. Njegovi su zidovi očuvani, jer je još u 17. stoljeću u gradu bilo uvriježeno mišljenje da su kamenje iz njegovih zidina Osmanlije upotrijebili tijekom gradnje svojih objekata. Evlija Čelebija pri opisu srednje tvrđave spominje: “Kada je vezir Ibrahim-paša uz velike napore srušio ovu tvrđavu, tada je još preostao zid od cigala debljine koja odgovara stasu petorice ljudi. Na vladarovu zapovijed je ista obnovljena, a na navedeni snažni, niski zid postavljeni su sanduci napravljeni od debelih hrastovih greda, na mjesto svakoga stupa ugrađen je masivan sanduk, dok je iznad snažnih cigala ugrađen rešetkasti sanduk ispunjen cementom od vapna i gipsa. Tvrđava je podignuta na veću visinu te je dopunjena tornjevima i priključnim putevima sa svake strane, svugdje uokolo su za topove iskopali jame iz kojih se puca, ali nema grudobrana kao što je uobičajeno kod drugih utvrda.”⁵⁷

Nekoliko desetljeća ranije je i Athanasio Georgiceo razlikovao međusobno stare i nove zidove. “Grad Osik je vrlo star, ali su ga Turci znatno povećali, što se dobro vidi po tomu što su stare zidine građene od kockastih komada kamena s jednom lijepom, velikom kapijom, dok su nove zidine izgrađene od glinom učvršćenog drveta.”⁵⁸ Znakovito je da Hans Derscham, koji je stotinu godina ranije boravio u gradu, premda je bio vrlo dobar opažatelj, nije znao o takvoj tradiciji. Njemu je za oko zapelo vrlo zapušteno stanje gradskih zidina te se na temelju njegovih zapisa pred nama oživljava jedan nepatvoreni bal-

⁵⁶ László Fenyvesi, *Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái.* (Tolna megyei levéltári füzetek 8.) Szekszárd, 2000. 497.

⁵⁷ *Evlija Cselebi*, 212-213.

⁵⁸ István György Tóth, “Athanasio Georgiceo áruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságáról 1626-ból”. *Századok* 132. 1998/2. 837-859.

kanski grad. "Osijek omeđuju kameni zidovi, obrambeni kapaciteti su mu u lošem stanju, zidove i zabate nisu završili u odgovarajuće vrijeme, o čemu svjedoče davni, od drveta izrađeni, istrunuli grudobrani, kao i kapija. U gradu omeđenom zidinama stanuju Turci. Nema ni traga doista vrijednoj i uporabljivoj kući, nego odreda stanuju u kolibama sklepanim od drveta i čerpića."⁵⁹ Nije slučajno da se tijekom razdoblja turske okupacije Osijek više ne spominje u kršćanskoj, nego u bošnjačkoj epici, kao mjesto junačkih podviga.⁶⁰

(Dopunjena verzija rada objavljenog kao: "Volt-e vár Eszéken 1526-ban?", *Keletkutatás* god. 2007, str. 49-60.)

S mađarskoga preveo: Ladislav Heka
Prijevod redigirao: Stanko Andrić

---

⁵⁹ Hans Dernschwam: *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló*. Prir. Lajos Tardy. Budapest, 1984. 491.

⁶⁰ U engleskom prijevodu je objavljeno: "Hasan of Ribnik rescues Mustajbey". in: *Serbocroatian Heroic Songs – Srpskohrvatske junačke pjesme*. Vol. 1. Collected by Parry Milman, edited and translated by Albert Bates Lord. Cambridge and Belgrade, 1954. No. 18. 179-195. U izvorniku: *Haso od Ribnika izbavi Mustajbega*. Isto, Vol. II. No. 18. Uz to v. Szabolcs Varga, "A bosnyák hőseposzok hódoltság-képe". *Irodalomtörténeti közlemények*, 2009. (u tisku).

Summary

WAS THERE A CASTLE IN OSIJEK IN 1526?

This study analyses the strategic importance of Osijek (Eszék) in the years before the battle of Mohács. The premise that the Hungarian army should have waited at Osijek, on the right bank of the Drava, and hindered the Ottoman troops from crossing the river, recurs constantly in scholarly works about the 1526 campaign of Suleyman the Great. These works accept the fact that a late medieval castle defended the ford at Osijek, and these authors strongly condemn Hungarian military leadership for not stopping the Ottoman army there, on the banks of the Drava.

This question is not very exciting in the abstract, and is rather expected to be dealt with in a study on local history. However, during the Ottoman domination Osijek indeed played a key role in the invaders' military strategy, which explains the detailed investigation of the issue. The outstanding importance of the town was the result of its location: the fast-flowing and dangerous River Drava narrowed here, which enabled large armies to cross it. Thus, the invaders built a permanent bridge at Osijek in 1529, and they did their utmost to defend it from their enemy. The fortified castle was also meant to prevent plundering troops from an attack. The stronghold helped the conquerors to collect taxes from the inhabitants of the region, and to defend the bridge until as late as Nikola Zrinski's (Miklós Zrínyi's) famous winter campaign of 1664. Due to the strong military presence, the town began to prosper and in the 16th-17th centuries it became a commercial and cultural centre of the region.

In all probability, there had been a castle in Osijek at the end of the Middle Ages, but it did not exist during the campaign of 1526 or it did not have any military importance. However, its memory survived and its destruction became connected to the burning up of the town in that year. Some of the medieval walls might have survived because the inhabitants in the 17th century thought their stones were reused during the Ottoman building works (according to the famous Turkish world traveller, Evliya Chelebi).

Key words: Osijek, castle, Drava river, Middle Ages, Ottoman Empire, Mohács Battle.